

A RIGÓMEZEI HADJÁRAT.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *pályadíjjal kitüntetett* munka.

NEGVEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

(Egy rajzmelléklettel.)

X.

A CSATA.

A nagy csata, melynél elkeseredettebb és kitartóbb Hunyady küzdelmei közt talán egy sem volt, október 18-ikán, pénteki napon, korán reggel kezdődött.¹⁾ A lovassági harcz másnap estig tartott. A gyalogsági harcz pedig a szekérvár elfoglalásával csak vasárnap, október 20-ikán fejeztetett be.

1. A csata első napja, október 18-án.

Az ellenfelek fölállításaikból korán reggel csatarendbe fejlődtek. Hunyady a törökökkel szemben, kik a lapályt nyugotról keletre egész hosszában megszállották, a lovasság arczvonaltát lehetőleg kiterjesztette s összes lovasságát 38 zászlóaljra osztotta.²⁾ Az egész hadsereg *három harczvonalat* alkotott: az első és második

¹⁾ *Bonfinius* 471. «in divi Lucæ solennibus ac die Jovis». Ez utóbbi tévedés, minthogy Lukács napja 1448-ban nem csütörtökre, hanem péntekre esett, okt. 18-ára. A *Konstantinápolyi tudósító* 1448 decz. 7-ikén. Magy. Tört. Tár XXIII. 90. l. így ír: «Et la fut la bataille . . . le jour St-Luc. 18 jour d'Octobre . . . et dura la bataille depuis VIII. eures au matin jusques entre 4 et 5 eures apprez mydy». *Hunyady* Schwandtnernél II. 57. közlött levelében írja: «decima septima die Octobris coram facie hostium castra metati sumus; proelii, cædisque principia inita demum altera, quæ sexta feria fuit. Primo mane ordines educti justaque acie signa collata. Kétségtelen tehát, hogy a csata 18-án reggel kezdődött. *Szead-Eddin* 149. l. «egy pénteki nap reggelén». *Nesri* szerint «pénteki napon, napkeltekor találkozott Murad a hitetlenekkel». Thury. 63. l.

²⁾ Thuróczy 260. Ellenben Bonfinius 471. l. «duo et triginta agmina»-t ír.

harczvonaltban volt az összes lovasság, a harmadikban a szekérvár, a gyalogsággal.

Az első harcztvonalt közepén volt a horvát-tótországi és erdélyi nehéz lovasság, Székely János, a kormányzó unokaöccse parancsnoksága alatt; valószínűleg itt volt Thallóczy Ferenczt horvát bán is. E mögött a másodikt harcztvonaltban állott maga Hunyady János a zsoldos nehéz lovassággal, a királyi bandériummal.¹⁾ A jobb szárnyon voltak a főuri bandériumok, Losonczt Benedek parancsnoksága alatt, az első harcztvonaltban a könnyű lovassággal, a másodikt harcztvonaltban a vértés nehéz lovassággal, mint szárnytartalékkal.²⁾ A balszárnýt első harcztvonaltában állott a 8000 főnyi oláh lovasság Dán vajda parancsnoksága alatt s mögötté a másodikt harcztvonaltban pár bandérium nehéz magyar lovasság, Bánffy István alatt.³⁾

Muradt seregét három csoportba tagozta. Ferde hadrendet alkalmazott, oly módon, hogy a balszárnýt előre nyomult.

Az első csoportot a balszárnýt, az európai hadtest alkotta, két harcztvonaltban: az elsőben az európai irreguláris csapatokkal, a gyalog azábokkal és a lovas akindsikkal, a másodikt harcztvonaltban az európai rendes lovassággal, a szípahikkal. A balszárnýt parancsnoka valószínűleg Chalil nagyvezír volt.⁴⁾

¹⁾ Bonfinius 473. szerint a középén Székely volt a parancsnok. Bonfinius nem mondja meg: hol állott Hunyady, azonban Chalkokondylas 358. l. szerint Hunyady a «vitézt»-ekkel (echón tous te bitezidas kaloumenous) és az erdélyi bandériumokkal a középén állt. E «bitezides» alatt a királyi banderium nehéz pánczélos lovasait kell értenünk.

²⁾ Bonfinius 473. «Turcarum acies a Benedicto Losoncio, qui in dextro cornu praerat, inclinata».

³⁾ Chalkokondylas szerint 358. l. a balszárnýon a 8000 oláh állott Dán alatt. Ellenben Bonfinius 473. l. így ír: «Et a Stephano Bánffy, qui in sinistro erat». Ebből azt kell következtetnünk, hogy Dán is a balszárnýon volt, Bánffy is. Valószínű, hogy a balszárnýt első harcztvonaltában a könnyű lovas oláhok voltak s támogatásukra a másodikt harcztvonaltba Bánffy vértésai adattak. Bonfin nem mondja meg, hol állottak az oláhok, tehát e kérdésre Chalkokondylas véleményét fogadtuk el, a középre és jobb szárnyra nézve pedig Bonfiniusét. Különbén Chalkokondylas 358. l. szerint a középén állott Hunyady, a balszárnýon Dán, a jobb szárnyon a magyarok előkelői, továbbá: Secules (Székely?), Eilokes, Megaluses (?)

⁴⁾ Chalkokondylas 358. l. Karadsát említi a balszárnýat alkotó ru-

A második csoportot a közép képezte, szintén két harcvezetővel: az elsőben néhány azáb ezreddel, a másodikban a janicsár-tábor az ágyúkkal, puskásokkal, a szultán testőrségével és a tábor jobb és bal oldalára fedezetül rendelt azáb csapatokkal. A közép parancsnoka volt maga Murad szultán.

A harmadik csoport végre a jobb szárny volt, az ázsiai hadtest. Ez is két harcvezetővel fejlődött: az elsőben voltak az irreguláris azábok és akindsik, a másodikban a szipáhik. Parancsnoka volt Szkurasz pasa, anatóliai beglerbég.

A harmadik harcvezetővel volt a podgyász-tábor, elől Színán beg lovass és gyalog csapataival, ezek mögött maga a tábor, a fölfegyverzett szolganéppel. Parancsnoka volt Színán beg.

A török írók a seregrészek számát és azok fővezéreit nem említik. Mindössze annyit mond Szeád-Eddin, hogy a hadsereg élén a végvidéki emírek közül Isza beg, Turakhán beg és Khizr beg és ezekhez hasonló vitéz bégek állottak;¹⁾ tehát ezek lehettek az első harcvezetőkben levő csapatok vezérei.

Épily homályban vagyunk a magyar és török seregek centrumának és szárnyainak létszámára nézve is. Forrásaink erről semmiféle tájékozást nem nyújtanak.

Hunyady a csata kezdete előtt egész seregével meggyónt és megáldozott, azután vitézeihez lelkes beszédet intézett, melyet Bonfinius ékesen kiszínezve ad elő. Büszkén hivatkozott a fővezér vértességre, «mely oly erős, mint valami vár», és ágyúira, puskáira, melyek az ellenségnek hiányzanak.²⁾ Fölhozta, hogy Szkánderbég minden órán várható. «Visszavonulni — úgy mond — az ellenség legyőzése nélkül nem tudunk, mert a hegyesorosokon átjutni bajos dolog; de ha megvolna is a visszavonulás lehetősége, csata és a megszokott diadal nélkül nem illik haza térnünk. Úgy harcoljatok, hogy a vármai szegényt leomossátok! Ott elvesz-

mili hadtest vezérének, a jobb szárnyának pedig az albán származású Szkurasz basát. Ámde Karadzsa Várnánál elesett s helyére Szkurasz lett a natolii beglerbég (Zinkeisen: Geschichte des Osman. Reiches I. 705. l.) s ő volt Rigómezőn a jobb szárny főparancsnoka. Színán begről és a fölfegyverzett podgyász-táborról Szeád-Eddin szól Thuryánál I. 149.

¹⁾ Szeád-Eddin Thury I. 149. l.

²⁾ Ebben Bonfinius tévedt (471. l.), mivel Muradnak is voltak ágyúi és puskái, bár kisebb mennyiségben, mint Hunyadynak.

tettük kegyes királyunkat, ki a mi üdvünkért, a hitszegés kiengesztelésére áldozta föl magát. A királyi áldozat lecsendesítette Isten haragját . . . Ha győzünk, hazánknak örök jólétet és biztosságot, magunknak pedig halhatatlan nevet szerzünk. Ha elbukunk, dicsően fogunk meghalni s örök élet vár ránk a túlvilágon». ¹⁾

Hasonló jelenet folyt le a török táborban is. Midőn a csatarendek már fölállítottak, «Murad lováról leszállván, arczát a földhöz dörzsölte s kezét ég felé emelve, így imádkozott: «Uram Isten! Ezen igazhívó szolgálodat az én bűneim sokasága miatt ne semmisítsd meg a hitetlenek által, hanem oltalmazd és tedd diadalmasokká őket!» ²⁾ Ezután a szultán ismét lóra ült s a sereg közepén elfoglalta helyét.

A harci riadó megszólalása előtt oly jelenet történt, mely a lovagkor csatáiban különben napi renden volt s a XV. században is gyakran előfordult. A magyar seregből egy bajnok vágatott elő s jelekkel, kiáltással tudtúl adta, hogy a törökök közül, a kinek bátorsága van, lépjen vele viadalra. Csakhamar egy előkelő ázsiai lovag, Eliéz, az egykori janicsár-aga fia, jelent meg a csatatéren. A két lovag oly erővel csapott össze, hogy lándzsája mind a kettőnek eltört, a magyar vitéz lovával együtt a földre bukott, a török megmaradt ugyan lován, de előnyét nem használhatta föl, mivel hevedere és szügyelője elszakadván, a nyereggel együtt hátra csúszott s alig tudta magát fentartani. A két lovag ezután visszatért seregéhez s a szultán a kedvező előjel fölötti örömeben Eliézt gazdagon megajándékozta. ³⁾

Reggeli 8—9 óra között megszólaltak a dobok és harsonák. A támadást a magyarok kezdték. ⁴⁾

A küzdelem súlypontja e napon a magyarok jobb szárnyára

¹⁾ Bonfinius 471—472. l.

²⁾ Nesri. 63. Szeád-Eddin 149. l.

³⁾ Chalkokondylas 358—360. Paganel: Szkanderbég, 99. l. és más helyeken több ily párbajt fölemlít.

⁴⁾ A konstantinápolyi levél, M. Tört. Tár XXIII. 90. l., reggeli 8 órára teszi a csata kezdetét. Bonfinius 472. l. «*tertia hora signa inferri iubet*». Itt Bonfinius zsidó órát ért; a zsidók reggeli 6 órától számították a napot, e szerint a «*tertia hora*» d. e. 9 órának felel meg. Hunyady levele szerint Schwandtner I. 57. a csata «*primo mane*» kezdődött. Aeneas Sylvius szerint a csatát a magyarok kezdték el. De Europa 242. l.

esett. Murad nem nagyon bízott az ázsiai hadtestben. Attól tartott, hogy rövid harc után megfutamodik s ez által az egészet zavarba hozza. Ez okból a balszárnyat, az európai hadtestet, az első harczvonalba állította, a jobb szárnyat pedig egyelőre tartalékviszonyba helyezte.¹⁾

A magyar jobb szárny első harczvonala, a könnyű lovasság, a lejtőről vágatva rohan a törökök előre tolt irreguláris gyalogságára, az azábokra. Az ellenfelek nyíllövésre érve, nyílzáport zúdítanak egymásra, azután kardra, lándzsára kerül a dolog, ember ember ellen küzd. A magyarok rövid idő alatt szétszórják az azábokat, de e közben a török irreguláris lovasság is előrohan és túlnyomó számával a magyarokat visszaveri. Ezek azonban visszavonulás közben nem bomlanak föl. Hunyady az alatt az egy hónap alatt, melyet a Dunánál töltött, kitűnően fegyelmezte és begyakorolta őket. A visszavonulás, mintha parancsszóra történnék. A könnyű lovasok egész rendben vonóznak a vértés bandériumokhoz, melyeket Losonczy Benedek segélyökre gyorsan előre küldött.²⁾ Most az akindsik a pánczélos vitézekkel állnak szemben, a kik tömör oszlopokban rohannak rájuk. A nyíl és kard ezeknek nem sokat árt, legfeljebb lovaikat sebzí meg. Ellenben a magyar lovas lándzsája lovat és embert egyaránt megsebez, mert a török katonát nem fedi vért. Ha a lándzsa eltörött, a magyar lovas kardját veszi elő. Ez egyenes, hosszú, éles és hegyes; épúgy lehet vele szúrni, mint a lándzsával, de a vágásra is alkalmas. A török kardok ellenben rövidebbek, görbék, súlyosabbak. Szúrni alig lehet velök, de vágni igen. Ezért mondja Chalkokondylas, hogy nem ismer kardot, a melynek vágása mélyebben hatolna a testbe, mint a töröké.³⁾ Ámde a magyar katonát a sisak és pánczél az erős vágás ellen is kellően védi. Innen érthető, hogy a török-magyar csatákban a törökök közül majdnem mindig többen estek el, mint a magyarok közül. A nehéz lovasok szétszórják az akindsikat és üldözik egy darabig, azután a további üldözést a könnyű lovasságra bízván, megint tartalékban maradnak; ekkor

¹⁾ Chalkokondylas 361.

²⁾ E harczászati rendszerről Bonfinius szól: «Ungari et valachi expeditissimi equitatus irruentibus denuo Turcis haud parum defatigati ad cataphractorum ordines se receperunt». Bonfinius 473. l.

³⁾ Chalkokondylas. 334.

azonban új, pihent ellenség lép fel ellenök, a hűbéres szipáhi lovasság, mely a diadalittas magyarokat föltartóztatja, visszaveri és üzőbe veszi; de csakhamar segélyökre siet a nehéz lovasság s az egész szárnyon általános lesz a küzdelem. E közben a balszárnynon is megindul a harc oly módon, mint a jobb szárnyon. A törökök mind nagyobb tömegekben nyomultak előre a domb felé. Hunyady ekkor a közép első harczvonalát két részre osztva, a szárnyak erősítésére küldi; a hol a veszély legnagyobb, oda ő maga siet zsoldos bandériumával. Ezzel a közép meggyengül, mit Murad észrevevén, az azábokat rohamra vezényli a szekérvár ellen. Midőn az azábok lőtávolba jutnak, egyszerre megszólalnak a szekérvár ágyúi, kőgolyókat szórva az ellenségre. Ez most kettőzött léptekkel siet a domb alá, hogy a lőtávolon belől jusson. Sikertől is neki, minthogy ez időben még nem értettek ahhoz, hogyan kell az ágyúkat a célpont távolsága szerint gyorsan irányozni? Az azábok közelednek a szekérvárhoz, de ekkor roppant meglepetésökre puskatűz fogadja őket, ezután hirtelen kirohan a magyar gyalogság és az azábokat visszaveri s a tábor felé üldözi. Ugyanekkor a szárnyakon iszonyú harc folyik. A túlnyomó török haderő már-már elnyomja a csekély számú s kifáradt magyarságot. Ámde Hunyady nehéz lovassága, melynek vitézei tetőtől talpig vasba vannak öltözve, utoljára is diadalt nyer. Ez tömör oszlopban nyomul előre, rohamának erejét a lejtőn lefelé való haladás megkétszerezi; elsöpör maga előtt mindent, mint az árvíz. Estére a győzelem a magyaroké. A törökök minden ponton visszavonulnak. A győztes magyar sereg az ellenség jobb szárnyát egészen a táborig üldözi, a balszárnycat még azon túl is s az üldözésnek csak a beállott éjszaka vet véget. A magyarok egy darabig még a csatatéren maradtak, valószínűleg a Brnjicza patak mellett, hol lovaik legelőt és vizet kaphattak. Ott költötték el az estebédet is, később pedig eredeti fölállításaikba, a szekérvár alá vonultak.¹⁾ Az egy

¹⁾ Bonfinius 473. «Certamen ad serum usque productum, nox praelium diremit. Thuróczy 260. 261. «advenientis proximæ noctis usque ad tenebras pugnantes.» Konstantinápolyi levél M. Tört. Tár XXIII. 90. Chalkokondylas 360—362. I. szerint a jobb szárny (ázsiai) egész nap pihent, de Bonfinius szerint ez is részt vett az első napi csatában. Szeád-Eddin 150. Dlugos. 47. Leunclav. 518. 567.

napig tartó csatában mindkét részről sokan estek el, de a törökök vesztesége nagyobb volt. A konstantinápolyi levélíró szerint e napon a magyarok közül 1400—2000 ember esett el, a törökök közül 40,000.¹⁾ Aeneas Sylvius egykorú levele szerint az első rohamban 15,000 fehér ruhás törököt vagdaltak össze a magyarok.²⁾

Azonban a törökök ereje nem volt annyira megrendülve, mint a magyarok vélték.³⁾ Körülbelül 40,000 ember vagy éppen nem vett részt a csatában, vagy csak csekély mértékben. A janic-sárok, a podgyász védői és az ázsiai szipáhik egy része egész nap meg se mozdultak. A balszárny felbomlott ugyan, de a szerbek, kik a vidékről a hegyek közé menekültek, leshelyeikből megtámadták a futó törököket, a mi miatt ezek nagy része még az éj folytán visszasszállingózott a táborba.⁴⁾

2. Az éjjeli csata.

A magyarok eddigi csatái a török ellen mindig eldültek egy nap alatt. A szebeni, vaskapui, nisi, szófiai és kunoviczai csatákban pár órai harc után Hunyadyé lett a diadal; a nikápolyi és várnai csaták sem tartottak tovább egy napnál. E példákból kiindulva, a magyarok eleinte abban a hitben éltek, hogy Murad két szárnyának megverése után nem meri bevárni a holnapot, hanem még az éjjel elhagyja a csatatér.⁵⁾

Ez azonban nem történt meg.

A török birodalom *összes rendes hadserege*, a szultánok személyes vezérlete alatt, eddigelé három nagy döntő csatát vívott a nyugoti népekkel: 1389-ben, 1396-ban és 1444-ben, és mindannyiszor győzött. A negyedik nagy csatában, az angoraiban, hol a török birodalom összes hadereje részt vett, a mongoloké lett a diadal s e veszteség az ozmánok hatalmát a bomlás szélére juttatta s három évtizedre megbénította.

¹⁾ Magy. Tört. Tár. «et toute la journée ne perdirent point plus de 14 cent à 20 cent hommes et des ditz turcs en icelle bataille XXXX. mil turcs». Ez utóbbi szám bizonyára túlzott.

²⁾ Fejér: Hunyady. 131.

³⁾ Chalkokondylas 362. szerint a magyarok azt hitték, hogy másnap csak a janic-sárokkal és a lovasság csekély részével lesz dolgunk.

⁴⁾ Chalkokondylas. 362 l.

⁵⁾ Chalkokondylas 362.

Mi történt volna most, ha Murad szárnyainak legyőzése után éjjel elhagyja a csatatért s ezzel maga beismeri vereségét? Megjegyzendő, hogy ekkor Konstantinápolyban még a görög császár uralkodott, Macedonia, Thessalia és Hellas csak *nem régen* jutottak török kézre és Albánia egy népszerű hős vezérlete alatt harczban állott a törökkel.

Murad ezen cselekedete az Ozmán ház és a török birodalom jövőjére végzetes következményű lett volna. Elmondhatjuk, hogy nagyot fordult volna a világnak, legalább a keleti világnak kereke. Hunyady nem egyetlen csatának, hanem egy kitartó, hosszú hadjáratnak tervével indult el és ő, a rigómezei győző, Kasztriótával együtt mindent elkövetett volna, hogy a győzelem előnyeit egész valójában kiaknázza.

A higgadt elméjű, bölcsészi hajlamú és az egykorú görög írók szerint kiváló értelmi tehetséggel bíró Murad fölfogta a helyzet rendkívüli fontosságát, és táborában maradt, eltökélve, hogy a csatát másnap tovább folytatja. Ezen elhatározás föllekesíté a janicsárokat és a futásból visszatérő csapatokat. Kevesebben voltak ugyan, mint tegnap, de még mindig elegen arra, hogy a kifáradt és megfogyatkozott magyar sereggel másnap a csatát újból kezdjék.¹⁾

E szándék csakhamar észrevehetővé lön. Az azábok és akindsik egész éjjel a harcztéren csatangoltak és a lovaikat legeltető magyarokat nyilaikkal egyre hevesebben háborgatták. Hunyady a további teendők megállapítása végett még éjjel hadi tanácsot tartott.

A bajtársak között volt egy nevezetes vitéz, kit okmányaink Csalopija Dávid néven említenek.

E férfiú I. Murad szultán unokája volt. I. Muradnak három fia volt: Bajezid, Jakub és Szaudzsi, kik közül az utolsó atyja ellen 1385-ben föllázadván, megvakíttatott. A vak herczeg, kit okmányaink «vak török császár»-nak neveznek, 1430 táján nejevel, két fiával és egy leányával hazánkba költözött. Zsigmond épen Hunyady Jánost küldte fogadásukra, szívesen látta őket s nagy-lelkűen gondoskodott ellátásukról. Szaudzsi nem sokára elhalt,

¹⁾ Chalkokondylas 362—363. l.

leánya kikeresztelkedett s Katalin nevet kapott, az egyik fia, Orkhán bég jelentéktelen szerepet vitt, de a másik fia, Daud Cselebi, magyarosan Csalopija Dávid, ki valószínűleg szintén a keresztény hitre tért, jeles katona volt és sorsüldözött családjának megboszulására gyakran harczolt a török ellen.¹⁾

Csalopija Dávid Zsigmondtól Kun-Szóllós és Szenteltegyháza nevű községeket kapta adományúl, de birtokán nem sokat tartózkodott. 1436-ban egy önkéntes csapattal Albániába ment a török elleni hadjáratra s ez alkalommal Zsigmond parancsára raguzai hajók által szállítattott az albániai partokra.²⁾ Innen valószínűleg ismét Magyarországra jött, hogy Hunyady győzelmes hadjárataiban részt vegyen. A várnai csata után Konstantinápolyba került, a honnan mint föntebb láttuk, 1445-ben, a magyar főurak kérelmére, a görög császár beleegyezésével, Vasque lovaggal együtt Nikápolyhoz ment s részt vett az 1445-iki alduai hadjáraton, a melyről Hunyady seregével Magyarországra jött. Ezután csakhamar Moreába ment s 1447-ben a török ellen Korfoj várát védelmezte, mely a korinthusi földszoros egyik erőssége volt.³⁾ 1448-ban újra haza jött, hogy Hunyadyt vitéz karjával és tapasztalataival támogassa.

Csalopija Dávid az éjjeli hadi tanácsban merész indítvánnyal lépett föl. «Én már — úgymond — mind Ázsiában, mind Európában sokat harczoltam és jól tudom, hogy a csatában azé a győzelem, a ki az ellenségre halálos csapást mér. De a halálos csapás csak akkor bizonyos, ha a fejet éri, mert attól az egész test

¹⁾ Lásd erre nézve Századok 1893. 839—849. Thury: Ki volt a vak török császár? cz. cikkét. Különben, hogy Csalopija Dávid I. Murad unokája volt, Chalkokondylas is mondja. 363. l. «Taoutés ho Szaouzéo hüidovs tou Amouratéó.» (Tautés [Dávid], Murad fiának Szauzesnek [Szaudzsi] fia) Nagy Imre. Hazai okmánytár I. 380. l. A család genealogiája.

²⁾ Gelcich Raguzai okmánytár. Budapest, 1887. 397. 399. A raguzai tanács levelei Zsigmondhoz «Zelopia» ügyében 1436 május 4. és 1436 június 19.

³⁾ Gelcich: Raguzai okm. 466. A raguzai tanács levele Hunyady Jánoshoz, 1447 szept. 1., melyben írják, hogy «Saugevicus Teucer (Szaudzsi bég fia=Csalopija Dávid) Corfoj várban van. Hogy ez nem Corfu szigete volt, hanem egy isthmusi vár, bizonyítja Daru: Histoire de Venise IV. 260.

szenved. Látjátok, hogy a szultán táborára még nem vett részt a csatában s nem is akarja azt megkockáztatni, míg a szükség nem követeli, jöllehet a szultánnak és az egész seregnek sorsa tőle függ. Támadjuk meg tehát a szultán táborát az egész sereggel és szekereinkkel, melyeken az ágyúk és a tüzérek vannak. Induljunk azonnal, még ez éjjel a janicsárok ellen és rémítsük meg őket ágyugolyóinkkal és nyilainkkal: bizton hiszem, hogy nem várják be a reggelt, hanem még az éjjel megfutamodnak és ekkor mienk a győzelem». ¹⁾

A hadi tanács helyeslőleg fogadta Csalopija javaslatát. Hunyady jól tudta, hogy Murad sorsa a janicsártábortól függ. Ez volt az ő utolsó menedéke Várnánál is, hol a janicsárok csak akkor vettek részt a csatában, mikor Ulászlótól elszietve megtámadtattak. Most sem mozdultak meg egész nap. E passiv ellenállást csak rohammal lehetett megtörni. A roham pedig annál biztosabb, mennél váratlanabbúl és mennél gyorsabban következik be.

Hunyady tehát kiadta a parancsot az éjjeli támadásra. Az ágyús szekerek a tüzérekkel, puskásokkal, gyalog íjászokkal és a lovasság egy részével elhagyták a szekérvárat és Murad táborához közeledtek. Nem sokára megdördültek az ágyúk; de a janicsárok résen állottak, fegyverre kaptak, csatarendbe léptek és tüzereiket az ágyúkhoz állítván, a magyarok tüzelését élénken viszonozták. Hunyady gyalogsága valószínűleg rohamot is intézett, de siker nélkül. A csata egész hajnalig tartott s virradatkor a törökök a magyarokat bekerítéssel fenyegették, a mi miatt ezek gyorsan a szekérvárba vonultak. A nagy reménynyel kezdett éjjeli csata tehát eredménytelen volt, sőt a töröknek használt, mivel a sikeres ellenállás Muradnak és seregének erkölcsi bátorságát fokozta. ²⁾

¹⁾ Chalkokondylas 363—364.

²⁾ Az éjjeli csatáról *Chalkokondylas* 364. l. részletesen ír. Szerinte a magyarok «peri prótén fülakén tés nükto» indultak a rohamra, a mi a római vigiliák szerint esteli 6—9 óra közt lett volna, de valószínű, hogy később, éjfél tájon volt. Az éjjeli csatát egyéb forrásaink is bizonyítják. Így: *Hunyady* is írja Schwandtner II. 57. l. «nox ipsa sequens furorem et arma diremit ubi, etsi parumper resederint acies, ingenius tamen et machinis nocte tota certatum est.» Épígy *Thuróczy* 271. l. és *Leunclavius*

3. A csata második napja, szombaton, okt. 19-ikén.

Murad az éjszakai sikertől fölbátorodva, korán reggel jelt adott a támadásra.

Fölállítása a tegnaptól abban különbözött, hogy most a jobb szárnyat, az ázsiai hadsereget fejlődttette föl az *első harczvonalba*. Ez tegnap csekélyebb mértékben levén igénybe véve, harczképesebb volt, mint a balszárny. A *második harczvonalat* képezte a janicsártábor és a balszárny; a *harmadikat* a podgyásztábor, Szinán bég lovas és gyalog csapataival.

A szultán a jobb szárny működésének biztosítására cselelt alkalmazott. Ugyanis parancsára a rumilii béglerbég Turakhán thesszáliai pasát a thesszáliai lovassággal az európai hadtesttől, vagyis a balszárnytól, kikülönítette, oly czélból, hogy ez a magyarok balszárnya ellen oldaltámadást intézzon, vagy, ha lehet, hátba fogja azt. Erről forrásaink közül csak Chalkokondylas tesz említést, a ki szerint a különítmény csak a csata kezdete után indult czélja felé.¹⁾ Ez valószínűtlen, mivel ez esetben Turakhán, a ki a balszárnyról küldetett ki, a megkerülő mozdulatot csakis a plemetina domb előtti síkon hajthatta volna végre, a hol a magyarok okvetlenül észreveszik. A megkerülés a terepviszonyoknál fogva a magyarok meglepetésével csak úgy volt lehetséges, hogy Turakhán a csata kezdete előtt, korán reggel, a Lab mentén Preluzje irányában nyugot felé vonúlt s aztán a Szitnyicza bal partjára kelt át és a folyó mellett elnyúló fűzesek által fedezve, dél felé csapott s valamely kedvező helyen állást foglalt, várva a kirohanásra alkalmas pillanatot.

A nagy fáradság és a sebesültek jelentékeny száma azt követelte volna, hogy a magyar sereg zárkózzék a szekérvárba, az ágyúk és a gyalogság fedezete alá. Ámde ez esetben ki lett volna

518. l. «quod haec inter eos pugna diem integrum noctemque connutiaretur et absque intermissione tormenta bellica disploderentur utrinque, sclopetis adversi balistisque peterentur» és ugyanő 567. l. Épígy *Aeneas Sylvius* Fejér: Hunyady 131. l. Bizonyítja az éjjeli csatát a török írók is: *1486-iki névtelen* 24. és *Szedd-Eddin* 150. l. A *konstantinápolyi levél* szerint Magy. Tört. Tár XXIII. 90. l. a török kezdte az éjjeli csatát, de a magyarok által nagy veszteséggel visszaveretett.

¹⁾ Chalkokondylas. 365.

téve a teljes bekerítésnek s a víztől, legelőtől való elzárásnak, az éhszükségnek, mivel az élelmi szerek már fogytán voltak, és ki lett volna téve a végleges megsemmisülésnek.¹⁾ Csak egyetlen eshetőség hozott volna szabadulást: Kasztrióta megérkezése, de erre, mint bizonytalanra, építeni nem lehetett.

Hunyady belátta, hogy más helyes eljárás a viszonyoknál fogva nem lehet, mint a lovassági harc folytatása. Ez megszerzi a diadalt, vagy a bajnoki halált. Vitézei hasonlóképen gondolkoztak. A lelkesedés, a harcvágy oly magas fokra emelkedett, hogy még a sebesültek is fegyvert fogtak.²⁾

Hunyady a legnagyobb hidegvérrel tette meg intézkedéseit. A fölállítás a domb és földhát lejtőjén épolyan volt, mint a tegnapi, azzal a különbséggel, hogy Székely János a balszárnyat alkotó oláhok erősítésére küldetett, mivel előre látható volt, hogy a küzdelem itt lesz a legerősebb. A balszárny parancsnoka, mint Bonfinius írja, most nem Bánffy István, hanem maga Székely János volt.³⁾

A csata korán reggel kezdődött. A magyar sereg balszárnya, az oláh és magyar könnyű lovasság sokáig kétesen harczolt az ázsiai azabok és akindsik ellen, végre azonban szétverte őket; de ekkor a szipáhik nyomultak előre s a győzteseket viasszaszorították. «A magyarok az oláhokkal igen elfáradának az vívásban — így szól Heltai, egyik XVI. századbeli krónikásunk — és a fegyvereknek (vértések) *serege megé* állanak. És a fegyverek szép rendben, mint egy erős köfal állanak».⁴⁾ Így ír e harczról Bonfinius is.

¹⁾ Ezt hangsúlyozza a konstantinápolyi levél is. Magy. Tört. Tár. XXIII. 90.

²⁾ Bonfinius 474.

³⁾ Bonfinius 474. szerint ez a csata *harmadik* napján volt. Bonfinius szerint a nagy csata 3 napig tartott, s a 4-ik napra esett a szekérvár elfoglalása. Azonban egyéb forrásainkból, főleg Hunyady leveléből kitűnik, hogy az október 17-iki csatározástól eltekintve, a tulajdonképeni lovas csata 2 napig tartott; e szerint Székelynek a balszárnyon levő parancsnokságát a második napra, okt. 19-ikére kell tennünk.

⁴⁾ Toldy Ferencz: Tizenhatodik századbeli történetírók. Pest, 1854, Heltai Gáspár. 321. l. E rendszer alkalmazása különben más írókból is kitűnik.

Mintha csak valamely római csata leírását olvasnók Liviusból, vagy Julius Cæsarból! Ismeretes, hogy a római legio négy harczzonalban volt fölállítva: az elsőbenvolt a könnyű gyalogság, a három utolsóban a nehéz gyalogság, a *hastati*, *principes* és *triarii*. A harczzrendek manipulusai a sakktábla kockáihoz hasonlóan voltak fölállítva. Minden manipulus mellett olyan köz volt, a milyen hosszú a manipulus arczzvonala. A csatát rendszerint a könnyű gyalogság kezdte. Ha ez visszaveretett, a *hastati* manipulusai mögé vonúlt, s ekkor a harczz a *hastatira* került. Ha ezek ingadoztak, akkor a közökbe a *principes* léptek föl, a *hastatusok* pedig ezek mögé vonultak. Ha a *principes* is ingadoztak, akkor a közökbe a legio színe-java, a *triariusok* léptek föl és amazokkal zárt vonalban egyesülve előre nyomultak és az ütközetet eldöntötték, ha pedig erre nem voltak képesek, hátrálót fujtak és a táborba vonultak.

Hunyady már ez időben, barátja, Vitéz János vezetése mellett olvasgatta a classicus írókat. Belépett a humanisták légkörébe. Összekötetésben állott az olasz humanistákkal, főleg Poggioval, ki hadjáratának történetét meg is akarta írni. Természetes dolog, hogy őt, mint hadvezért első sorban a római irodalom harczzászati részletei érdekelték. Tanult belőlök, de tanulmányainak eredményét magyaros szellemben használta föl. Főereje lovasságból állott, ennél fogva a római legiók harczzmodorát a lovassági harczzra alkalmazza. Ha az első harczzvonal, a könnyű lovasság, visszaveretik, annak a második harczzvonalban álló nehéz lovasság mögé kell vonulni, hogy ott magát kipihenje. Ha ezek is ingadoznak, akkor újabb, pihent nehéz lovasság lép föl s ha ezek is visszaveretnek, akkor előrobog Hunyady, vagy Székely a zsoldos nehéz lovassággal, e magyar *triariusokkal*, és ha ez is visszaveretik, akkor a végső menedék a szekérvár, e magyar *castrum*, az ő gyalogságával, ágyúival és puskáival.

Lehetetlen itt a római harczzászat felújítására nem ismerünk! Hunyadynak egyetlen csatája sem volt rendszeresebb, mint a rigómezei, egyet sem vívott nagyobb előtanulmánynyal, mint ezt. Ez magyarázza meg azt a feltűnő jelenséget, hogy oly sokáig tartott. S hogy mégis a magyarok buktak el, annak legfőbb oka csakis a török hadsereg óriásilag túlnyomó számában keresendő.

Midőn a szipáhik az oláh és magyar könnyű lovasságot

visszaverték és Székely nehéz lovasságára rohantak: Murad a *középpel* és balszárnyyal is megindult és a csata az egész vonalon általánossá lett.¹⁾

Hunyadynak az volt terve, hogy előbb az ellenség két szárnyát dönti meg s azután a gyalogsággal és a közép vérteseivel a janicsárok ellen nyomul s míg ő azokat előlről rohanja meg, azalatt Losonczy Benedek és Székely János a menekülő törökök üldözését a könnyű lovasságra bízva, nehéz lovasságukkal a janicsár-phalanxot jobb és bal felől oldalba fogják.

Ez eleinte megvalósíthatónak látszott. A szárnyakon a magyarok egyre hátrább nyomták a törököket, de nagy áldozattal. A törökök a visszavonulásban a nehéz lovasság ellenében bizonyos előre megállapított rendszert követtek. Kisebb csapatokra szakadva, divergáló irányban menekültek, minek következtében az üldöző magyarok is szétszakadoztak és sok helyen bekerítették s részben leöltek.²⁾ A veszélyeztetett pontokra a vezérek rendszeren egy-egy új csapatot küldtek, melynek rohama a törököt ismét visszaverte. Ez eljárás a nehéz lovasságot szerfölött kimerítette, de elvégre is az lett az eredmény, hogy a törökök jobb és balszárnya iszonyú veszteség után az egész vonalon megveretett s futásban keresett menekülést.³⁾

Most Hunyady az ágyús szekerekkel, a gyalogsággal és a közép összes nehéz lovasságával a janicsárok ellen indult. Seregét a dolog természeténél fogva két harczvonalra kellett osztania: az elsőben a gyalogsággal és ágyúkkal, a másodikban a nehéz lovassággal. Lőtávolba érve, a tűzérek kilőtték fegyvereiket, erre a könnyű pajzsos gyalogság és a lovasság az azábokra rohamt és

¹⁾ Thuróczy 261. l.

²⁾ Bonfinius 474. Chalkokondylas 365.

³⁾ A két szárny megveretését bizonyítja az 1486-iki névtelen (Thury Török történetírók I. 24.): «Az átkozott Jankó a műszülmánokat a két oldalon támadta meg s Murad szultán két szárnyát, az anatólii és rumilii sereget visszanyomta. Így a jobb és balszárny megveretvén, Murad szultán egyedül maradt, de a janicsárok és azábok fedezték őt.» Ezután az író a janicsárok ellen intézett lovassági rohamról szól. Minthogy pedig ez a csata második napján történt, a két szárny megveretését is e napra kell vonatkoztatnunk.

azokat visszanyomta, szétverte. Míg a magyarok ezekkel harcoltak, azalatt a janicsárok a táborba vonultak.

A lovasság utánok rohant és oly elszántsággal s elkeseredettséggel, a mit csak a két nap óta szakadatlanul folyó küzdelem magyaráz meg, tört be a táborba.

De hadd szóljon e mozzanatról maga a török író, az 1486-iki névtelen. «Az ágyú és puszkagolyó — úgymond — mind a két részről esőként hullott s olyan harcz volt, hogy nem lehet elmondani. De Murad szultán oly erősen állott helyén, hogy a hitetlenek serege minden erőlködése mellett sem bírta őt állásából elmozdítani. Az iszlám serege látta, hogy a hitetlenek tetőtől talpig vasba vannak öltözve s az iszlám seregét szétszórták.¹⁾ Mikor tehát belátták a hit harczosai, hogy a hitetlenek megverik őket s nem lehet a vas fallal szembe menni: a hitetlenek előtt *két részre válva* kitérték előlük s a mint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harczosai a gyaurok háta mögé kerülve karddal aprították őket. A gyaurok ekkor megrémültek s a hátul levők szorították az elől levőket. Minthogy a hitetlenek lovai mezítelenek voltak, a hit harczosai részint karddal szúrták agyon, részint másképen öltek meg őket és így a hitetlenek egymást gázolták el lovaikkal. Mivel pedig a gyaurok többé *nem fordulhattak* vissza, megfutamodtak».²⁾ Ilyen formán adja elő e dolgot Szeád-Eddin is, csakhogy szerinte a janicsárok ellen intézett roham akkor történt, mikor a magyarok «a hit bajnokainak felülkerekedését tapasztalták». E kérdésre nézve azonban a névtelent hitelesebbnek kell tartanunk, mivel Szeád-Eddin majdnem száz évvel később, a XVI. század utolsó felében írta művét. Azt tehát, hogy a janicsárok elleni roham a török hadsereg szárnyainak legyőzése után történt, bizvást elfogadhatjuk. A rohamra nézve Szeád-Eddin is azt írja, hogy a janicsárok önként váltak ketté. Ez azonban nem egyéb, mint szépítés, a valóság meghamisítása, milyennel a török írók műveiben hasonló mozzanatok elmondásánál gyakran találkozunk. Különben az áttörés nemcsak egy, hanem több ponton történt, a mit épen Szeád-Eddin igazol, így szólván: «A félelmes csapat tehát³⁾ e terv szerint mint disznó-

¹⁾ T. i. a szárnyakat, a miről főntebb volt szó.

²⁾ 1486-iki névtelen 24. l. Épígy szól Leunclavius is 518—519. l.

³⁾ T. i. a magyar vértések.

csorda rohanta meg a hit seregét s kivont kardjaival *több helyen* áttörte a sorokat». ¹⁾ Végül igen fontos, a mit Szeád-Eddin fölemlít, hogy tudniillik a magyarok az áttörés után «a podgyászra rohantak, de rést nem lelven, karddal levágattak». Ebből nyilvánvaló, hogy a roham a megerősített janicsártábor ellen történt, mivel, mint fentebb láttuk, ennek háta mögött volt a védő állapotba helyezett podgyásztábor.

Hunyady hadi terve egyszerű, világos és langesztű terv volt, melynek végrehajtására páratlan hősiesség és szerencse kellett. Az első megvolt a magyarokban. Több helyen áttörték a janicsárfalaxot. De a szerencse nem nekik kedvezett.

Két dolgot hagyott ki Hunyady a számításából, bizonyára azért, mert azokról semmi tudomása sem volt: Turakhán theszáliai pasa különítményét és a fölfegyverzett podgyásztábort.

Székely János, a balszárnny vezére, nem jött Hunyady segítségére. *Mi volt ennek az oka?*

Mint tudjuk, a balszárnny legnagyobb része oláhokból állott. Róluk újabb történetíróink egyhangúlag azt mondják, hogy a csata hevében árulókká lettek, elpártoltak a magyaroktól, a mi által a törökök diadalának főokozóivá váltak és e nagy szolgálatot Murad — valóban hallatlan dolog! — azzal hálálta meg, hogy a 6000 főnyi oláh csapatot még a csata alatt összevagdaltatta. ²⁾

Főforrásuk e tekintetben Chalkokondylas, ki a dolgot ekként adja elő:

Midőn az oláhok látták, mily veszélyben vannak, közös elhatározással hírnököt küldtek Muradhoz, azzal a megbízással, hogy ha nekik kegyelmet ad, fegyvereiket lerakják és szövetségeseivé lesznek. A hírnököt Chalil nagyvezír fogadta, a ki a szultán nevében kegyelmet ígért és fölhívta az oláhokat, hogy fegyvereiket tüstént rakják le. Erre az oláhok a magyaroktól elpártolván, Murad táborához jöttek és csendben várták a kegyelmet, remélve, hogy a jelen veszélyes körülmények között teljesített szolgálatért

¹⁾ Szeád-Eddin. 150. l.

²⁾ Lásd a többek közt: Teleky, Hunyadyak kora II. 94. 98. Horváth Mihály, Magyarország története. Második kiadás II. 377. Fessler, Geschichte d. Ungarn. Zweite Aufl. II. 517. stb.

ajándékot kapnak. Azonban Murad attól tartva, hogy az oláhok az alkudozást a magyarokkal történt megállapodás szerint csak azért tették, hogy ily módon a tábor közelébe juthassanak és cselszövényökkel neki veszedelmet okozzanak: a rumílii beglerbégnek, a kinek mintegy 20,000 embere volt, megparancsolta, hogy az oláhokat fogja körül és irgalom nélkül gyilkoltassa le. A szultán nem akarván, hogy az oláhok, fegyvereiket átadva, védtelenül ölessenek le, hanem, hogy fegyveresen lakoljanak bűneikért, arra kényszeríté őket, hogy fegyvereikkel övezzék föl magukat s ily állapotban mindnyájokat leöleté. Ez esemény annyira megfélemlítette és megzavarta a magyarokat, hogy azonnal futásban kerestek menekülést.¹⁾

Chalkokondylason kívül az egykorú konstantinápolyi levéltíró is szól az oláhokról. «Hunyady seregében — úgymond — volt vagy 10,000 oláh. Ezek látva, hogy a törökök nagy előnyban vannak, áruló módon megfutamodtak és cserbe hagyták a magyarokat. Midőn Hunyady e hűtlenségről értesült, belátta, hogy ereje nagyon megfogyatkozott és minthogy emberei fáradtak is voltak, visszavonult a szekérvárba . . . És bizonyos dolog — folytatja tovább — hogy ha az oláhok el nem futottak volna, a törökök elvesztik a csatát».²⁾ Ezeken kívül a Cilley-féle évkönyvek és Philelphus tesznek még említést az oláhok hűtlenségéről és az ez által okozott katasztrófáról.³⁾

Azonban rendkívül szembe ötlő, hogy az oláhok hűtlenségéről, vagy gyávaságáról a török írók és az őket követő Leunclavius, továbbá a magyar írók, mint Bonfinius és Thuróczy, végül a lengyel Dlugos egy szóval sem tesznek említést. Nem szól erről maga Hunyady sem, Lasoczkyhoz küldött levelében, nem írnak róla XVI. századbeli krónikásaink, Székely és Heltai sem.

Nem lehet elhinni, hogy olyan feltűnő árulásnak, mely egy európai jelentőségű nagy csatának döntő fordulatot adott, emléke oly könnyen elenyészett volna a magyar közvéleményből, főleg ha az árulást egy egész nemzetnek összes jelenlevő hadserege követte

¹⁾ Chalkokondylas 366—368.

²⁾ M. Tört. Tár XXIII. 90.

³⁾ Teleky II. 94.

el. Arról bizonyára még a késő unokák is regéltek volna és írtak volna róla a régi magyar krónikások is. De ezeknek hallgatása azt bizonyítja, hogy az oláh segédhadak megsemmisülése egészen máskép történt.

A kulcsot a rejtély megfejtésére maga Chalkokondylas adja kezünkbe. Szerinte a rumilii béglerbég Turakhánt az ázsiai hadsereg segélyére küldte, hogy a magyarokat kerülje meg.¹⁾ E hadi csel a magyarok balszárnya ellen intéztetett, mert ők állottak az ázsiai hadsereggel szemben; a magyar sereg balszárnyán pedig az oláhok voltak,²⁾ Székely bandériumaival együtt.³⁾ Turakhán végre is hajtotta feladatát: a magyarok balszárnyát megkerülte, hátba fogta.⁴⁾ Később azonban azt mondja Chalkokondylas, hogy az oláhokat maga a rumilii béglerbég 20,000 emberrel bekerítette és lemészárolta.⁵⁾ Világos dolog, hogy Chalkokondylas itt összezavarta a dolgot. Az a török sereg, mely a magyarok balszárnyát bekerítette és az, mely az ott levő oláhokat lemészárolta, egy és ugyanazon sereg volt: Turakhán különítménye. A rumilii hadsereg vezére, akár Chalil, akár más volt az, e műveletet nem hajthatta végre, mivel az 1486-iki névtelen tanúsága szerint a magyarok a rumilii, vagyis a törökök balszárnyát képező hadsereget ekkor már megverték; hogyan gondolhatott volna tehát arra, hogy ily helyzetben a jobb szárny erősítésére 20,000 embert vigyen? Ez valódi képtelenség.

A dolog bizonyára úgy történt, hogy Turakhán a Szitnyicza mellől épen akkor rohant elő, mikor Székely az ázsiai hadakat javában üzte s a diadal hevétől elragadtatva, Preluzje irányában messzire haladt. Ekkor Turakhán a magyarokat és oláhokat hátba fogta, a mit ezek észrevevén, visszafordultak s erre a futó ázsiai lovasság is visszafordult; és így a magyarok balszárnya teljesen bekerítettett. A válságot siettetten az is, hogy egy óriás erejű török Székely János jobb karját egy csapással a páncéllal együtt levágta,

¹⁾ Chalkokondylas 365.

²⁾ Chalkok. 358.

³⁾ Bonfinius 474.

⁴⁾ Chalkok. 365.

⁵⁾ Chalkok. 367.

minek következtében a kitünő hős harczképtelenné lett s vagy ekkor elesett, vagy elvérzés következtében még ezen a napon meghalt. Az oláhok legnagyobb része ez alkalommal leöletett. A nehéz lovasság egy töredéke — úgy látszik — keresztül vágta magát s a tábor felé menekült, mások a merre lehetett, elfutottak. A magyar sereg balszárnya úgy szólván megsemmisült s csak romjai maradtak meg.

Mi történt a jobb szárnyon? melynek fővezére Losonczy Benedek volt, arról forrásaink hallgatnak. Valószínű, hogy nem jött meg idejében, vagy ha megjött is, nem sokat tehetett, mint-hogy akkorára a magyar sereg közepének egy része is már megsemmisítettet.

Hunyady nehéz lovasai, kik, mint fentebb láttuk, a janicsárphalanxot több helyen áttörték és annak háta mögé jutottak, nagy meglepetésökre, egy új tartalékhadat: Szinán bég sereget találták maguk előtt. Visszafordulniok nem lehetett, mivel a kitünően fegyelmezett janicsárok azonnal zárkóztak és egy részök az áttört magyarokat hátulról támadta meg. Ekkor a magyarok egész erővel Szinán bég soraira vetették magukat és azokon keresztülrontván, a podgyásztábor felé menekültek, hol a fölfegyverzett s több ezer főnyi tábori szolgák fogadták őket es itt voltak a tevék, a lovasság eme rémei, melyeknek szagától a lovak irtóznak és önkénytelenül visszafordulnak.¹⁾

Magától értet dik, hogy a két tűz közé került seregben fölbomlott minden rend. A legtöbbben leölettek s csak kevesen vághatták által magukat jobbra, vagy balra. A nehéz lovasság ez a része megsemmisült.

«A mint az iszlám serege ily állapotban látta a gyaurokat — így folytatja az 1486-iki névtelen — az előbb megfutott műszülmánok is visszatértek a környékről és a gyaurokra rohanva, estig

¹⁾ Hogy a magyarok a podgyásztáborra rohantak, azt Szeád-Eddin bizonyítja. 150. l. A podgyász nem a janicsártáborban volt, hanem attól távolabb, a sereg háta mögött. Szeád-Eddin 149. l. A tevék által okozott zavarról egyedül Aeneas Sylvius szól a pápához írott levelében Fejér, Hunyady 132. l. «Sunt qui dicunt cameleos ingentibus flammis ardentibus Christianos ruere visos, equitatum Joannis perturbasse universam.»

harcoltak velök. A gyaurok egy része tehát leváगतott, az életben maradtak pedig vagy szekereik közé vonultak vissza, vagy világga futottak. Ekkor a müszülmánok üzöbe vették a gyaurokat, a kik, mivel lovaik a csatatéren maradtak, gyalog menekültek. Egy nagy falu volt itt a közelben, a gyalog maradt gyaurok tehát a falu házaiba menekültek s kapuit eltorlaszolták. A müszülmánok pedig felgyújtották a falut s a völgyben azon éjjel világosság lön.»¹⁾

A bal szárny és a közép katasztrófája eldöntötte a csatát. Most Murad az egész vonalon rohamot vezényelt. Az oroszlánrészt a janicsárok és azábok mellett ezuttal Turakhánnak és Szinán bégnek jutott. A törökök a magyar sereg mindkét szárnyát elborították és így azt három felől rohanták meg. A vérteseket főleg azzal törekedtek harczképtelenné tenni, hogy lovaikat leöldösték s a gyalog maradt vitézeket fölkonzolták. Majdnem így járt maga Hunyady is. Megbokrosodott lováról levettetvén, csak úgy menekült meg a haláltól, hogy egy Tivadar nevű hunyadmegyei vitéz gyorsan hozzá vágatott és a saját lovát adta át neki, a miért Hunyady a derék férfiút később birtokkal adományozta meg.²⁾

A csata forduló pontja Thuróczy és Bonfinius szerint dél tájon volt s ettől fogva egész késő estig tartott az üldözés.³⁾ Ez azonban valószínűtlen, mivel ez esetben Muradnak még elég ideje maradt volna a szekérvár elfoglalására is. A győzelem kivívása és a magyarok általános menekülése bizonyára késő délután következett csak be.

A titáni küzdelemnek csak az éjszaka vetett véget. A magyarok nagy része leöletett, más része keresztül vágta magát s gyalog vagy lóháton különböző irányban menekült; egy csekély töredék pedig, gyalogság, és lovasság, Hunyadyval együtt a szekérvárba vonúlt.

Az azábok és akindsik a szekérvárat minden oldalról bekerítették s egész éjjel körülte tanyáztak; a szultán pedig

¹⁾ Thury: Török történetírók I. 24—25.

²⁾ Fejér: Hunyady 253. l. Hunyady oklevele.

³⁾ Thuróczy 261. Bonfinius 474.

«méltósága érzetében» nem ment vissza a régi helyére, hanem a csatatéren maradt, hol a janicsárok szokott módjuk szerint táborot ütöttek.¹⁾

XI.

A MENEKÜLÉS.

A magyarok vesztesége a rigómezei csatában iszonyú volt. Elestek a főbbek közül: Székely János tótországi, Thallóczy Ferencz horvát és dalmát bánok, Marczaly Imre királyi főajtónálló mester, Losonczy Benedek, Pelsőczy Bebek László gömöri főispán, Szécsy Tamás, László és Imre, Lindvai Bánffy István, Csáky György szathmári főispán, Nádasdy Imre, Andrássy Bertalan főurak, továbbá Karr Róbert és a coronai püspök, pápai legatus; ezeken kívül mintegy 17,000 magyar és oláh fegyveres. A törökök vesztesége kétféleképpen, 34—35,000-re tehető.²⁾

¹⁾ Thuróczy és Bonfinius u. o. Chalkokondylas 368. Ducas. Bonnæ 1834. 222. Dlugos 47. Leunclavius 518—520 és 567. Felicis Petancii Dissertatio Schwandtnernél I. 868—869. Hunyady levele Schwandtnernél II. 57. a csata 6 órákor végződött. Aeneas Sylvius: De Európa 242. Aeneas Sylvius levele Fejérménél. 132. Brown: Reisen 130. 3 napi csatát említ. Konstantinápolyi levél M. Tört. Tár XXIII. 90—91. «et dura la bataille depuys le matin jusques entre deux et troys eures environ apprez mydy.» 90. l. 1486-iki névtelen 25. Nesri 63. Szeád-Eddin 151. A török írók egyhangúlag mondják, hogy az üldözés éjjelig tartott.

A török Névtelen (Thury 25.) és Szeád-Eddin (Thury 151—152), a görög Chalkokondylas (368—369. l.), a lengyel Dlugoss (47—48. l.) és a konstantinápolyi levélíró (M. Tört. Tár. XXIII. 91. l.) egyhangúlag azt mondják, hogy Hunyady az okt. 19-iki csata után a szekérvárba ment és az éjszaka egy részét, sőt Dlugoss szerint az egész éjjelt ott töltötte. Thuróczy és Bonfinius előadásával e tény éppen nem ellenkezik, mert ők nem mondják meg, hogy Hunyady, mikor a csataterőről elmenekült, voltaképpen hová futott és az éjszakát hol töltötte.

²⁾ Thuróczy 261. Bonfinius 474—475. Ezek az esetek közt említik Pelsőczy Bebek Imre erdélyi vajdát is, azonban okmányok igazolják, hogy Bebek Imre még 1449 okt. 14-án is élt s talán ezután halt el a Rigómezőn kapott sebe következtében (Lázár: Székely ispánok és alispánok. Századok 1880. 750. l.) Teleky II. 99. Chalkokondylas 369. szerint 17,000 magyar és

Elképzelhetjük, milyen lelki állapotban lehetett Hunyady a csata utáni éjszaka a szekérvárban. Négy évi szakadatlan tervezésének, s fáradozásának gyümölcse íme pár nap alatt megsemmisült. Az a hadsereg, melyhez oly szép reményt fűzött, nem volt többé. Azok a jó barátok, kipróbált hívek, kik az ő nagy eszméjét egész valójában felfogni s azért lelkesedni tudtak, többnyire elvérzettek a csatatéren; ő maga pedig a hazától távol, ellenséges földön vérszomjas török hadak által körülvéve, maroknyi, kimerült csapatával elhagyottan áll. Ha valamikor, úgy bizonyára most lehetett annyira elkeseredve, hogy, a mint egy régi szerb népdal mondja, megátkozta Murad kardját, a mért nem ejtette el a Rigómezőn.¹⁾

Győzni, vagy halni a hitért és hazáért életcélja, szent meggyőződése volt Hunyadynak. Nem félt ő a haláltól, hiszen mindig első volt a csatában, mindig oda sietett, hol legnagyobb volt a veszedelem.

Ha most itt marad a szekérvárban, régi vágyát bizton elérheti: elesik mint hős s a történelem egy Leonidasszal gazdagabb.

De hát a hazával és a kereszténységgel akkor mi lesz? A szegény magyar nemzet négy rövid év alatt most másod ízben fogja elveszteni fejét, vezérét. A gyermekkirály az országon kívül, idegen kezekben van. Az oligarchák közt újra fellobog a pártviszály lángja. Murad legközelebb bizonyára Magyarország ellen fogja vezetni seregét. Két ok fogja erre bátorítani: a rigómezei diadal és az, hogy Hunyady nincs többé.

A higgadt elméjű, szívós jellemű öreg emberben fölébredt az

oláh esett el és 4000 török. Ez adat a magyarokra nézve elfogadható, de a törökökre nézve nem, minthogy a magyar vértések rohamai a törökökben mindig nagy romlást okoztak. Bonfinius 475. l. szerint a törökök vesztesége 34,000, a magyaroké 8000 volt, de valószínű, hogy ő az oláhokat nem számítja be. Thuróczy szerint 262. l. majdnem az egész magyar sereg a csatatéren maradt. Aeneas Sylvius (Fejér: Hunyady 132.) a magyarok veszteségét holtakban 30,000-re, a törökökét 90,000-re teszi. Dlugos szerint Hunyady holtakban 15,000, foglyokban 12,000 embert veszített. 47. l. A konstantinápolyi levélíró (M. Tört. Tár XXIII. 90—91. l.) szerint a törökök az első nap 40,000, a második nap 58,000 embert veszítettek, Hunyady pedig az oláhokon kívül 6—7000 embert.

¹⁾ Radics György: Hunyady János Kacsics könyvében. Zombori gymnas. értesítő 1883. 6. l.

életkedv. Élni akart a hazáért és a hitért. Fontolóra véve a viszonyokat, úgy találta, hogy életével még sokkal többet használhat a közügynek, mint halálával.

Menekülésének módját az ellenséges érzületű török írók, az 1486-iki névtelen és Szeád-Eddin oly színben tüntetik föl, a mi homályt vetne a nagy ember jellemére, ha tudniillik csakugyan úgy történt volna.

Az ő előadásuk szerint a törökök október 19-ikén, szombaton este *teljesen bekerítették* a szekérvárat. A harcz a magyarok és törökök közt vasárnap reggelig egész éjen át folyt. Repültek a nyílak, szóltak az ágyúk és puskák, sőt a kardnak és buzogány-nak is dolga volt. Mikor Hunyady látta, így szól az 1486-iki névtelen, hogy a veszély egyre nagyobbodik, hajnal felé azt mondta a szekérvárban levő gyalogságnak: «Ti maradjatok itt helyeteken, én elmegyek és a törököt hátulról támadom meg. Tehát ti előlről, mi pedig hátulról aprítsuk őket» . . . «Ezt mondván, a hozzája tartozó embereit elvitte (a szekérvárból) és megszökött velök. A szekérvárban maradt gyaurok pedig egész reggelig harcoltak . . . Mikor megvirradt, a hitetlenek látták, hogy Jankó (Hunyady) sem közöttük nincs, sem künn semmi nyoma, az iszlám serege pedig körülvette a szekérvárat. A gyaurok tehát azonnal fejök megmentéséről gondoskodtak s utána ők is megszöktek. Akkor a müszülmánok üldözni kezdték a gyaurokat; egy másik rész pedig elfoglalta a szekérvárat és a benne találtakat részint kardra hánnya, részint elfogta. Egy-két bánjokat is elfogtak és Murad szultán elé vitték. E bánok egyike volt egy Kara Mihál nevű, a kit később Murad szultán szabadon bocsátott.»¹⁾

Chalkokondylas szerint Hunyady az éj *utolsó vigiliája* körül, tehát vasárnap hajnali három-négy óra tájon válogatott vitézeivel és hozzátartozóival azzal a komoly szándékkal hagyta el a szekérvárat, hogy a szultán táborát *megtámadja*. Azoknak, kik a szekereken voltak (tehát a gyalogságnak) megparancsolta, hogy az első jeladásra ők is rohanják meg a szultán táborát. Azonban Hunyady

¹⁾ 1486-iki Névtelen 25. l. Épígy adja elő Szeád-Eddin 151—152, csakhogy ő Kara Mihály elfogatását nem említi. A Névtelennel teljesen megegyez Leunclavius 520. l.

megváltoztatta szándékát és az Ister (Duna) felé sietett s virradatkor nem jelent meg a szekérvárban, mely a szultán táborától *nem messze* volt. A törökök látva, hogy a magyarok tábora üres és a szekérvárban csak kevesen vannak, csudálkoztak, hogy mit jelent ez. Ezután valaki hírül hozta, hogy a magyarok hajnalban elfutottak. Most a janicsárok az övéiktől elhagyott és elárult magyarokra rohantak, a kik a szekérvárban voltak és őket heves harc után fölkoncizolták. A vezérek közül némelyek — így folytatja tovább Chalkokondylas — azt javasolták Muradnak, hogy üldöztesse az elmenekült magyarokat; de ő attól tartva, hogy serege úgy talál járni, mint Kazim bégé, midőn Hunyadyt üldözőbe vette: a tanácsot visszautasította.¹⁾

A főttebbiektől lényegesen eltér Dlugoss előadása. Szerinte a megfogyatkozott és legyőzött magyar sereg Hunyadyval együtt a szekérvárba vonult. A magyarok látva, hogy a csatát sikerrel folytatni immár lehetetlen, éjjel mindnyájan elmenekültek, Hunyady azonban kevés számú lengyel és cseh fegyveressel a szekérvárban maradt. A törökök másnap reggel megtámadták a szekérvárat és azt makacs védelem után *délben* elfoglalták. De Hunyady nem várta be a küzdelem végét, hanem *délelőtt*, harczoló seregétől könyek között megvált és elfutott. Hogy pedig kísérlőinek számáról föl ne ismertessék, minden emberét elbocsátva és fegyvereit, jelvényeit elhánnyva, egyedül folytatta útját.²⁾ Még eltérőbb adatokkal találkozunk erre nézve a konstantinápolyi levélírónál. Szerinte Hunyady október 20-ikán éjjel, napkelte előtt két-három órával, tehát éjfél után három-négy óra tájon, összes seregével, tűzérségével és szekereivel elhagyta a tábort és Nándorfehérvár felé vette útját. A törökök reggel megrohanták a dombot, de ott nagy bámulatukra csak oláh kocsisokat találtak, a kiket egytől egyig fölkoncizolták.³⁾

¹⁾ Chalkokondylas 368—369. Kazim bég fölhozott esete az 1443-iki hosszú hadjáratra vonatkozik. Ekkor a törökök a Balkán-szorostól visszavonuló magyarokat megtámadták, de Kunoviczánál nagy vereséget szenvedtek.

²⁾ Dlugoss 47—48.

³⁾ Magy. Tört. Tár. XXIII. 91. 1.

E források alapján bizonyosnak kell tartanunk, hogy *Hunyady október 19-ikén este a szekérvárba vonúlt és az éjszaka egy részét ott töltötte.* A magyar források e tényről nem szólnak, de hallgatásuk nem mondható czáfolatnak. Hunyady tervének, mint láttuk, épen az volt a leglényegesebb része, hogy a szekérvár a végső szükség esetén biztos visszavonulási pontul szolgáljon s ha valaki, úgy bizonyára ő, mint hadvezér, következetesen ragaszkodott e tervhez és a szekérvárba menekült, abban a reményben, hogy seregének egy részét ott összegyűjtheti. De csalódott számításában. A magyar seregben a csata vége felé minden rend fölbomlott. A törökök a szétszóródott csapatokat több helyen bekerítették; ezek közül csak kevés juthatott a szekérvárba. Sokan leölettek; mások átvágták magukat s gyalog vagy lóháton különböző irányban menekültek; némelyek a közeli falvakba futottak, melyekből a szerb lakosság még a csata előtt kiköltözött.

A valódi tényállás tehát az, hogy október 19-ikén este a szekérvárban csak csekély számú gyalog és lovas csapat verődött össze. Ily viszonyok között arra gondolni, hogy e maroknyi erő ketté osztassék s az egyik hátulról, a másik előlről támadja meg a szultán táborát, a janicsárokat, valódi örülség lett volna.

Hunyady nem is gondolt erre sem *komolyan*, mint Chalko-kondylas írja, sem pedig *cselből*, hogy a szekérvárban maradt gyalogságot elámítsa, rászedje, mint a török írók, a nagy ember ellenségei, ráfogják.

De Murad táborának megtámadása a törökök meglepetésével nem is lett volna valósítható, mert hiszen épen a török írók mondják, hogy a szultán csapatai a szekérvárat még este bekerítették és egész reggelig bekerítve tartották, sőt lövéseikkel, rohamaikkal az egész éjen át folyvást nyugtalanították.

E helyzetben Hunyadynak két út között kellett választani. Vagy védőleg bevárja a reggelt s vele a biztos halált, avagy pedig kirohan a szekérvárból s az éji sötétség oltalma alatt megkísérli az áttörést.

Az áttörés kétféle módon történhetett. Vagy egyszerre vonul ki az egész sereg, vagy pedig cselet használva, két részre szakad s míg az egyik rész valamelyik ponton színlelt kirohanást tesz s ezzel az ellenség figyelmét teljesen magára irányoz-

tatja, az alatt a másik rész más kedvezőbb ponton átvágja magát és elmenekül.

Az első mód, a lassan mozgó gyalogság és a sebesültek nagy száma miatt, végrehajthatlannak látszott. A magyarok — a forrásokból legalább az tűnik ki — a második módot választották. Egy részök színlelt kirohanást tett, magára vonta a törökök figyelmét, azután visszavonult és hathatósan védte a szekérvárat, egy szóval föláldozta magát, csak azért, hogy az alatt a másik rész szerencsésen elmenekülhessen. Ily önzetlen eljárás csakis hősök közt lehetséges; ámde a nagy csata egész folyamán végig pillantva, nem kell-e önkénytelenül bevallanunk, hogy a magyar sereg csupa hősből állott?

Így tört ki Hunyady a lovassággal éjjel után három—négy óra között, mi alatt a gyalogság a szekérvárban maradt és azt reggelig védte. Virradatkor — mint az 1486-iki névtelen írja — a magyarok egy része új kísérletet tett a kitörésre s ezt a törökök úzóbe vették; azonban a magyarok másik része még akkor is a szekérvárban maradt.¹⁾

Ezek jobbadán sebesültekből állhattak, a harczképesek száma alig mehetett többre pár száznál. Murad azonban azt hitte, hogy a szekérvárban Hunyady személyes vezérlete alatt még mindig jelentékeny erő van; ez okból reggel egész rendszeres rohamhoz fogott. Az azábokat és akindsiket visszavonván, helyökbe a rendes hadsereget fejlődttette föl: az első harczonalban a janicsárokkal, a másodikban a szipáhikkal. A küzdelem nagyon heves volt, de nem sokáig tartott. A janicsárok a szekerekre ugráltak s betörték a táborba. Ezután a magyarok egy részét leölték, más részét pedig elfogták s megkötözvén, Murad elé hurczolták. Ez utóbbiak közt, mint a török írók állítják, egy-két «bán» is volt, mint például a «cseh bán», a «lengyel bán» és «Kara Mihál bán». A «cseh bánt» a szultán azonnal lefejeztette; a «lengyel bán» nem árulta el magát és nagy sokára haza menekült a rabszolgaságból; Kara Mihált pedig később maga Murad szultán haza bocsátotta a fogságból.²⁾

¹⁾ Thurnyal. 25. l. Szeád-Eddin 152. Leunclavius. 520.

²⁾ 1486-iki Névtelen. 25. Nesri 63. Szeád-Eddin 152. Leunclavius 520. és 567. Chalkokondylas 369.

Ez a Kara Mihal nem más, mint a német krónikások «Schwarzer Michel»-je, *Szilágyi Mihály*, Hunyady János sógora és számos csatában hű bajtársa.¹⁾

Föl kell tételeznünk, hogy ha valaki, úgy Szilágyi Mihály mindenesetre azok közé tartozott, a kik nem vonták ki magukat a rigómezei hadjáratról; e szerint abban, hogy ő a szekérvárban fog-ságba jutott, semmi valószínűtlenség nincsen.

És így — föltéve, hogy török forrásunk nem téved, meg van fejtve előttünk a rigómezei csata utolsó fölvonásának eddigelé oly homályos és számos félreértésre okot szolgáltató kérdése; az tudni-illik, hogy mily körülmények közt hagyta el Hunyady a csatatért.

A hős Szilágyi Mihály a sereg egyik részével fölálodta magát, egész éjen át harczolt, szóratta az ágyú- és puskatüzet, utolsó lehelletig védelmezte a szekérvárat s ez által lekötve tartotta az összes török hadsereget, csak azért, hogy az alatt sógora, a kormányzó, a sereg másik részével annál biztosabban elmenekülhessen, s talán épen az ő kéréseire.

Az éj homálya kedvező volt a futásra, de azért azok közül, kik a harczterről még október 19-ikén szétszóródtak és azok közül, a kik Hunyadyval a szekérvárból kitortek, útközben igen sokan vesztek el. A Rigómező környékén levő utakat s szorosokat rabló szerb csapatok szállották meg, és mint keselyűk lesve a préda után, a menekülőket kifosztották, vagy leölték. A kik ezektől megszabadultak, különböző irányban igyekeztek hazájok felé.

Még talán legszerencsésebbek voltak azok, a kik nyugotra, az Adria felé vették útjokat. Ezeknek egy része menekülés közben *Kasztriótára bukkant*, a ki seregével épen a Rigómezőre, Hunyady segélyére sietett. Bonfinius, kitől e fontos adatot nyertük, azt mondja, hogy az a hely, hol a menekülő magyarok Kasztriótával találkoztak, a Rigómezőtől 20,000 lépésnyire volt.¹⁾ Írónk, mint huma-

¹⁾ Thury: Török történetírók I. 21. és 25. Az 1486-iki névtelen. Kara Mihal = Fekete Mihály = Szilágyi Mihály, a kit a nyugoti írók is Schwarzer Michel-nek neveznek.

²⁾ Bonfinius 475. l. «Nam quicumque ante Turcas in Illyricum aufugere, rediere incolumes: quin etiam ad viginti millia passuum Sandarobechum cum auxiliaribus copiis occurrentem in itinere offundere, cujus occursu ductuque tuto sese in Illyricum recepere.»

nista tudós, bizonyára római «passus»-szal számított, egy római passus pedig két közönséges lépés; e szerint 20,000 passus 40,000 lépést, vagyis 30 kilométert tesz. Így a találkozás helye a prizren-pristinai úton, talán a mai Dulja községnél volt, mely az 1448-iki csatatértől mintegy 35 kilométernyire van. A magyarok, e csekély távolságból ítelve, bizonyára a csata utáni napon, vagyis október 20-ikán, vasárnap találkoztak Kasztriótával; e szerint ő másnap, október 21-ikén, már a plemetina dombhoz juthatott volna. Ebből azt kell következtetnünk, hogy ha Murad négy nappal késik, avagy pedig Hunyady valami módon négy nappal elhalaszthatta volna a csatát, beláthatlan fordulatot nyert volna a hadjárat ügye. Kasztrióta a csata lefolyásáról értesülve, azonnal visszafordult s egyúttal gondoskodott arról, hogy a magyarok a tengerpartot bántatlanul érhessek el. A menekülők más csapatai más úton haladtak s vagy Bosznián és Szerbián keresztül vetődtek haza, vagy pedig valamelyik dalmátiai városnál érték el az Adriát. A raguzai tanács előbb úgy értesülvén, hogy Hunyady a tenger felé menekült, azonnal hajókat küldött az albániai kikötőkbe, ezek azonban csakhamar azzal a hírral tértek vissza, hogy a kormányzó a Duna felé vette útját.¹⁾ De később részint vízen, részint szárazon mégis sok rigómezei harczos gyűlt össze Ragusában. Ezeket a városi tanács élelemmel s ruházattal látta el s hazaszállításukról nagylelkűen gondoskodott.²⁾

Azok közül, kik török fogságba estek, csak kevesen menekültek meg. Dán vajda a saját és néhány híve életét és szabadságát csak azzal biztosíthatta, hogy Muradnak évi adófizetést és segédcsapatokat ígért.³⁾ Szilágyi Mihályt, mint főntebb említettük. Murad nem sokára szabadon bocsátotta. Korothnay János Brüsszából felévi rabszolgaság után megszökött s az Adria felé hosszas tengeri utazás után, végre haza vetődött.⁴⁾ Így járt Szakadáthy Tamás is,

¹⁾ Gelcich: Raguzai okmánytár 469. Raguzai levele Hunyadyhoz, 1448 decz. 4.

²⁾ Gelcich: Rag. okm. 481—484. Raguzai levele a pápához, 1451 febr. 27.

³⁾ Teleky II. 99.

⁴⁾ Bonfinius 475.

ki egy évig volt rabszolga.¹⁾ Valami negyven magyar fogoly a török hadseregtől még az úton megszökött és Konstantinápolyba menekült, a kiket azután egy velencei hajó szállított a dalmát tengerpartra.²⁾ Ezekből szerezhette a Konstantinápolyban tartózkodó burgundi ügynök amaz érdekes adatokat, melyeket a burgundi herceghez 1448 december 7-ikén írott levelében főlemlít.

Legrosszabbul jártak azok, kik Szerbia felé vették útjukat. Ezekkel a szerbek ellenség módjára bántak. Kirabolták, megcsónkították, megölték őket s csak keveset bocsátottak bántatlanul Magyarországba.³⁾

Hunyady is Szerbián keresztül akart haza jutni. A szerb néphagyomány szerint tizenketted magával menekült el a csatáról és az Ibar völgyén haladt Magyarország felé.⁴⁾ Ezen útirányt Chalkokondylas is megerősíti. Szerinte Hunyady eleinte egy csapattal utazott s az első nap (október 20.) estéjén Szvecsán várához érkezett, a hol megpihent. Ez a vár a csatahelytől 30 kilométernyire, Mitrovicza közelében, az Ibar mentén fekszik. Itt Hunyady elvált csapatától s éjjel tájban néhányad magával tovább indult; azonban attól tartva, hogy ha kísérettel utazik, a törökök és szerbek könnyen fölismerik, hajnalban minden emberét elbocsátotta s egyedül folytatta útját. Napkeltekor (október 21.) kidőlt lovát hátra hagyva, egy dombra ment s észrevette, hogy feléje egy török rablócsapat közeledik. Erre hirtelen egy közeli tóba rejtőzött el s a veszélytől ilyen módon megszabadult.⁵⁾ Ez utóbbi részletet bizvást Chalkokondylas által gyártott mesének tarthatjuk. A görög tudós itt bizonyára Mariusra gondolt, a ki Sulla katonái elől a minturnæi mocsárba menekült.

Bonfinius e meséről semmit sem tud. Szerinte Hunyady az első három napon (október 20—22.) egészen egyedül és lóháton ment; a negyedik napon lova kidőlvén, Hunyady gyalog folytatta útját s hogy gyanút ne keltsen, fegyverzetét is eldobta. Később

¹⁾ Katona: *Historia critica*. VI/XIII. 620. l.

²⁾ Magy. Tört. Tár XXIII. 91. l.

³⁾ Bonfinius 475. Dlugos 48.

⁴⁾ Thim: *A szerbek története*. II. 64.

⁵⁾ Chalkokondylas 371. l.

rabló török csapat hatalmába került s annak vezére által két fegyveres őrizetére bízott. Mi alatt a vezér a csapattal újabb zsákmányok után távozott, az alatt az örök lándzsáikat földre téve, a védtelen embert kifosztották, értékes arany lánczát elrabolták s e fölött összevesztek. Ezt látva Hunyady, a földön heverő lándzsát gyorsan fölkapta, azzal az egyik törököt hatalmas szurással megölte, azután a másikra rohant, de ez megfutamodott s így Hunyady ismét szabaddá lett. A következő napon, október 24-ikén, éhségtől és fáradságtól teljesen kimerülve, a mezőn egy szerb pásztorral találkozott, kitől kenyeret kért. A pásztor megkönyörült a szerencsétlen hősön; kunyhójába vezette őt s kenyérrel, hagymával és vízzel megvendégelte. Hunyady később gyakran emlegette, hogy életében soha sem evett oly jóízűen, mint ekkor. Ezután Hunyady a pásztor kalauzolása mellett Szendrőre ment, honnan valószínűleg Kevére s innen Temesvárra akart utazni, de mielőtt a várost elhagyta volna, Brankovics által október végén elfogatott s őrizet alá tétetett.¹⁾

Magyarországban a rigómezei csata sorsáról az akkori viszonyok miatt csak két-három hét múlva kaptak értesülést, de Hunyady felől még ekkor sem hallottak bizonyosat. A nyugoti határon, Német-Újhelyben tartózkodó Aeneas Sylvius még november 25-ikén sem tudja, mi történt Hunyadyval?²⁾

A magyar kormány csak november vége felé vőn alapos tudomást arról, hogy Hunyadyt Brankovics letartóztatta. Ujlaky Miklós, a ki a hadjárat alatt a főhatalmat tartotta, az országos tanácsot azonnal *Szegedre* hívta össze. A tanács december 6-ikán már Szegeden volt³⁾ s erélyes intézkedéseket tett Hunyady kiszabadítására.

¹⁾ Bonfinius 475. Thuróczy 262. Schwandtner II. 57—58. l. Az egykorú Ivanics jegyzetei Hunyady leveléhez. Dlugos 48. l. szerint 3 török rabló. Chalkok. 371. l. szerint két szerb rabló fogta el Hunyadyt. Ranzanus szerint (Schwandtner Scriptores I. 582. l.) Hunyady önként ment Brankovicshoz, a ki azonban őt bebörtönözte. Chalkokondylas 371—373. l. az elfogatás körülményeiről kalandos dolgokat beszél, azonban a görög írónak e kérdésre nézve nem adhatunk valami nagy hitelt.

²⁾ Aeneas Sylvius levele a pápához, 1448 nov. 25. Fejér: Hunyady 132. lap.

³⁾ Knausz: Az országos tanács. 85—86.

Azonban a dolog nem ment oly könnyen. A ravasz, vén deszpota oly föltételekhez kötö a szabadon bocsátást, melyek a nagy hős önérzetét a legmélyebben sértették, de a melyeket Hunyady, hogy szabadságát mennél előbb visszanyerje, végre is kénytelen volt elfogadni. Ezek szerint kötelezte magát, hogy Brankovicnak minden magyarországi birtokát visszaadja, hogy a Cilleiekkel megbékél és kisebbik fiát, Mátyást Cillei Katalinnal, a deszpota unokájával eljegyzi s hogy idősb fiát, Lászlót maga helyett kezesül adja és végül: e föltételeket az országos tanácsal is megerősítteti. László csakugyan kezesül ment, de Hunyady a többi föltételt nem teljesítette, minthogy ezek alól a római pápától föloldozást kapott.¹⁾

Hunyady a fogságból egyenesen Szegedre sietett, hová 1448 december 24-ikén vonúlt be, a főurak, főpapok és a nagy sokaság örömujjongásai között. A rigómezei katasztrófa országszerte mély fájdalmat és gyászt okozott, de époly nagy volt a közöröm a fölött, hogy Hunyady megszabadúlt, mivel mindenki meg volt győződve arról, hogy a várnai és rigómezei diadalog által fölbátorított törököt egyedül az ő lelkesedése és hadvezéri tehetsége lesz képes a határoktól visszaverni. Az országos tanács tagjai épúgy fogadták a nagy hőst, mint a római senatus a cannæi csatából hazatérő Terrentius Varrot. Vigasztalták fájdalmát, magasztalták bátorságát, vitézségét, dicsőítették az elesett bajnokokat és a vereiséget erkölcsi diadalnak nyilvánították.²⁾

De nemcsak Szegeden, hanem az egész birodalomban ilyen volt a közhangulat. A budai tanács valódi kitörő lelkesedéssel fogadta a kormányzó Szegedre érkezésének hírét. 1448 december 30-ikán sietett erről tudósítani Pozsony város elöljáróit, fölhíván őket, hogy örvendezzenek és adjanak hálát a mindenhatónak, mert az ország oltalmazója, az ő kedves urok, Hunyady János megszabadúlt.³⁾ Még a távoli Raguza város polgárai sem maradtak el. A mint a csata elvesztéről értesültek, azonnal vigasztaló

¹⁾ Pesty Fr.: Brankovics Gy. birtokviszonyai, 33—35.

²⁾ Bonfinius 475.

³⁾ A budai tanács levele Pozsonyhoz, 1448 decz. 30. Knauz: Az országos tanács. 86. l.

levelet írtak az elesett Thallóczy Ferencz bán özvegyének és fiainak, Széchy Dénes esztergomi érseknek, Garay László nádornak és Hunyady Jánosnak. Ez utóbbihoz intézett levelökben legmélyebb részvétöket nyilvánítják Székely János és a többi vértanúk elhunytá fölött, egyszersmind őszintén örvendeznek a fölött, hogy Hunyady Jánost, a keresztény egyház védelméért folytatott küzdelemben az isteni gondviselés nagyobb dolgok véghez vitelére megtartani kegyeskedett.¹⁾

E minden oldalról nyilvánuló bizalom és elismerés valódi balsam volt Hunyady lesújtott lelkének. A nagy férfiú felocsudott bánatából s pár nap múlva ismét azzá lett, a ki a csata előtt volt: a haza és kereszténység fenkölt szellemű bajnoka. «A legközelebbi veszély — írja Rómában idöző követéhez, Lasoczkyhoz, Szegeden 1448 december 30-án kelt levelében — az elméket inkább fölélesztette, mint megtörte, a miért én is bizton reménylem az elvesztettek visszanyerését. A hit és haza védelme ismét reám bizatott és én mindent el fogok követni, hogy ellenségünk azt a nyugalmat, melyet e győzelemből várhat, sokáig föl ne találja. Mindaddig nem nyugszom, míg rajta nem diadalmaskodom, vagy ezen tusában haláloamat nem találom.»

Hunyady tehát életének fő feladatáról, mely a töröknek Európából való kiűzése volt, még most sem mond le véglegesen. Jól tudja, hogy az ország ereje erre elégtelen, de éppen azért ezután is mindent megtesz a külsegély megnyerésére. Főleg pénzt sürget, a melyen nagy számú zsoldos lovas és gyalog sereget fogadhasson s erre nézve a *katholikus világ 1450-iki jubileum évét* akarja fölhasználni. Majd, miután Fridrikkel megbékélt, a német birodalomhoz fordul. A német rendek az 1453-iki frankfurti gyűlésen végre csekugyan megemberelik magukat s elhatározzák, hogy a következő tavaszon (1454) 30,000 gyalog és 12,000 lovas katona induljon Magyarországra a török ellen, ha ugyanekkor az olasz államok is elküldik a hajóhadat Konstantinápoly ellen.

Mindezekből nem lett semmi. Magyarország a török elleni küzdelemben teljesen magára maradt ezután is.

A török is jól tudta, hogy az európai szövetségtől nem félhet

¹⁾ Gelcich: Ragusai okmánytár, 467. 469. Ragusa levelei, 1448 decz. 4.

és hogy a tengeri és szárazföldi keresztény hadak együttes föllépése nem egyéb frázisnál; ezért a rigómezei győzelem után a legnagyobb önbizalommal és nyugalommal folytatta hódításait s 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt.

A rigómezei csatának ez volt első világtörténelmi jelentőségű következménye.

A második pedig az, hogy Mohamed három év múlva óriási seregével Magyarország határvára, Nándor-Fehérvár ellen indult, fennen dicsekedvén, hogy nem sokára Budán üti föl főhadi szállását.

Itt azonban nagyon csalódott a világhódító szultán. Az ősz Hunyady oly diadalt aratott fölötte, mely egymagában is kiköszörülte azt a csorbát, melyet a magyar fegyverek Várnánál és a Rigómezőn szenvedtek.

De e nagy győzelem előnyeit a magyar nemzet és a keresztény világ már nem aknázhatta ki, mivel a lángeszű hadvezér, a török elleni harczok élesztő kovásza, Hunyady János, a csata után néhány nappal elhalt.

Halálával megszűnnek az ozman hatalom elleni nagy *támadó hadjáratok*. A törökök kiűzése Európából immár vakmerőséggel határos gondolatnak, oly lehetetlenségnek látszik, melyről a nagy Mátyás király is csak ritkán mert álmodozni. A magyar meglegszik azzal, ha határait nagy nehezen megoltalmazhatja.

KISS LAJOS.